

Мазаракі Н. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного приватного, комерційного та цивільного права
Київського національного торговельно-економічного університету

МЕДІАЦІЯ ЯК ДОСТУП ДО СПРАВЕДЛИВОСТІ

MEDIATION AS ACCESS TO JUSTICE

У статті обґрунтовано можливість забезпечення матеріальної та процедурної справедливості у процедурі медіації, що дає змогу говорити про доцільність створення відповідного правового інституту як суміжного до державного судочинства.

Ключові слова: медіація, справедливість, медіатор, альтернативне вирішення спорів, доступ до правосуддя.

В статті обґрунтовано можливість забезпечення матеріальної та процедурної справедливості в процедурі медіації, що дозволяє говорити про доцільність створення відповідного правового інституту як суміжного до державного судочинства.

Ключевые слова: медиация, справедливость, медиатор, альтернативное разрешение споров, доступ к правосудию.

The article substantiates the possibility of ensuring material and procedural justice in the procedure of mediation, which suggests the appropriateness of establishing a relevant legal institution as adjacent to the state judicial proceedings.

Key words: mediation, justice, mediator, alternative dispute resolution, access to justice.

Доступ до справедливості і правосуддя залишається глобальним викликом сьогодення і прагненням людей по всьому світі. «Ми бачимо світ, в якому забезпечено всезагальну повагу до прав людини та людської гідності, верховенство права, справедливість, рівність і недискримінацію; повагу до расового, етнічного і культурного різноманіття; рівні можливості, що дають змогу повною мірою розкрити людський потенціал та сприяють процвітанню всього людства. Світ, який здійснює інвестиції у своїх дітей і в якому кожна дитина росте, не знаючи, що таке насильство та експлуатація. Світ, в якому кожна жінка та кожна дівчина користуються повною гендерною рівністю і в якому усунені всі юридичні, соціальні та економічні перешкоди на шляху розширення їхніх прав та можливостей. Справедливий, рівноправний, толерантний, відкритий та вільний від соціальних бар'єрів світ, в якому задовольняються потреби найбільш уразливих груп населення», – зазначається у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р.» від 25 вересня 2015 р. [1].

Альтернативні методи вирішення спорів як складова частина забезпечення доступу до правосуддя мають відповідати сукупності критеріїв, дотримання яких забезпечуватиме змогу сторін спору вирішити спір у розумні строки у межах розумних витрат у рамках прозорої та чесної процедури та досягти справедливого рішення.

Потенційна можливість досягти справедливого рішення у правовому спорі у процесі процедури медіації дає місце останній в державній системі вирішення спорів та статус складової частини в реалізації права на доступ до правосуддя. Водночас вказане потребує теоретичного обґрунтування, як і такого аспекту, чи може медіація слугувати утвердженню верховенства права у суспільстві.

Незважаючи на те, що наукова та прикладна проблематика доволі ґрунтовно висвітлюється

у вітчизняних наукових публікаціях, теоретичне обґрунтування можливості забезпечення доступу до правосуддя шляхом застосування медіації як альтернативного методу вирішення спору залишається розробленим більшою мірою іноземними науковцями (Дж. Сталберг, О. Шапіра, Дж. Гимон, Л. Лове та ін.). Найповніше дослідження щодо забезпечення права на справедливий суд у процедурі присудової медіації опублікувала вітчизняний науковець Н. Грень 2017 р.

Категорія справедливості виступає одним із базисів побудови суспільства, забезпечення справедливості у суспільстві, своєю чергою, слугує утвердженню верховенства права, що є ключовим завданням держави. У разі виникнення спору щодо своїх прав, свобод та законних інтересів людина повинна мати право отримати справедливе рішення: чи шляхом звернення до незалежного суду, чи шляхом мирного вирішення спору. При цьому досягнення справедливості в обох випадках буде забезпечено різними, хоча і в деяких аспектах схожими методами.

Основоположні складники «Концепції справедливого суду» є загальноновизнаними та визначаються Загальною декларацією прав людини 1948 р., Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 р., Конвенцією про захист прав людини та основних свобод, Конституцією України. Тим не менш, наукова дискусія триває щодо питання, чи зводяться гарантії справедливого розгляду, закріплені міжнародно-правовими нормами на національним законодавством, до суто процесуальних гарантій чи також включають гарантії матеріальних прав щодо результатів вирішення спору (судового розгляду).

Своєю чергою, аналіз практики Європейського суду з прав людини у розрізі тлумачення поняття «справедливий суд» дає підстави вважати, що поняття справедливості судового розгляду пов'язано з процедурним аспектом судочинства. І. Михайловська підтверджує, що «у міжнародно-правових актах, починаючи із Загальної декларації прав людини

1948 р., вимога справедливості судочинства переноситься на процедурні правила, що визначають статус особи, яка притягнута до відповідальності» [2, с. 32].

Тобто йдеться про так звану «процедурну справедливість», під якою зазвичай розуміють сукупність правил, спрямованих на забезпечення справедливості результату тієї чи іншої дії незалежно від всіх інших обставин [3, с. 35]. У формальному аспекті справедливе рішення може бути досягнуте суворим дотриманням встановлених правил та формальною рівністю сторін, відповідно, справедливість вирішення спору частково забезпечується дотриманням процедурної справедливості під час процедури.

Зауважимо, що розрізняють досконалу та недосконалу процедурну справедливість. Під досконалою процедурною справедливістю розуміють такі правила, які за умови їх дотримання учасниками беззастережно призводять до справедливого результату. За недосконалої процедурної справедливості, крім дотримання правил гри, ми маємо звертатися з додатковими критеріями, щоб отримати справедливий результат [4, с. 148].

Дж. Роулз об'єктивно вважає судовий розгляд прикладом недосконалої процедурної справедливості, тому що дотримання встановленої форми та правил судочинства (рівність та змагальність сторін тощо) не є запорукою справедливого судового рішення [5].

Водночас прихильники соціологічного підходу до судового процесу та правосуддя вважають, що у разі протиріч між процесуальною та матеріальною справедливістю остання має підкорюватися процесуальній. «Важливою основою утвердження в істинності гносеологічної картини предмета доказування є процедура її встановлення. Якщо ми можемо повністю довіряти процедурі встановлення обставин справи, то ми можемо більш сміливо довіряти і її результатам, тобто бути впевненими в істинності гносеологічної картини предмета доказування» [6, с. 60]. Водночас Дж. Роулз зауважує: «Процес не може бути самоцінно, виступати критерієм справедливості, його завданням має бути досягнення справедливості через захист суб'єктивних прав на основі істини. Процес не може сам себе легітимізувати через формальне дотримання процесуальних норм та правил. Його завданням також не може виступати виключно процесуальна справедливість та правильність розгляду спору. Велике значення має матеріальна справедливість, яка, будучи мірилом масштабу, дає змогу говорити, чи був сам процес правильним чи ні» [5].

Проблематика забезпечення матеріальної та процедурної справедливості, а також їх взаємозв'язку ще гостріше проявляється у з'ясуванні питання доцільності інституалізації медіації – створення суміжного з судочинством правового інституту, який би міг створити передумови до балансу публічних та приватних інтересів та забезпечити доступ до справедливості і правосуддя.

Н. Грень у своєму дослідженні присудової медіації зауважує, що медіація передбачає найвищий ступінь справедливого рішення, оскільки ухвалене

рішення вважається прийнятним самими учасниками конфлікту [7, с. 94], а також медіація є проявом найвищої свободи, яка, за В. Нерсесянцем, можлива «лише там, де люди не тільки адресати чинного права, але одночасно і співучасники в його створенні, його творці і захисники» [8, с. 164]. У медіації відбувається зміна змісту категорії справедливості, адже те, що відбувається, співвідноситься не з зовні заданою нормою, наданою повинністю, а із внутрішнім переживанням, розумінням власних інтересів, цінностей і потреб. Це змінює зміст розглядуваної категорії: основою оцінювання стає не ступінь відповідності зовнішньому розпорядженню, нормі, а ступінь відповідності своєму, такому, що виникло з середини, розумінню власних глибинних інтересів і почуття задоволення від рішення, в якому максимально реалізуються ці глибинні інтереси і цінності. Відбувається співвіднесення того, наскільки знайдене рішення конфлікту задовольняє кожну зі сторін [9, с. 166]. Водночас окремі дослідники дотримуються протилежної думки, зокрема, І. Ясиновський вважає, що в медіації переважає прагматичний підхід і метод примирних процедур є не справедливістю чи матеріальною істиною, а доцільністю, вигодою для сторін спору [10].

Ми вважаємо, що в медіаційній процедурі справедливість проявляється в об'єктивному та суб'єктивному розумінні та дає змогу відповісти на питання: чи була справедливою сама процедура медіації, чи діяв справедливо медіатор, чи справедливе рішення прийнято у спорі тощо. А суб'єктивне розуміння справедливості у медіації залежить від сприйняття сторонами спору, третіми особами, медіаторами і процедурної, і матеріальної справедливості. Логічно дослідити критерії досягнення справедливості у результаті медіації:

1. *Дотримання принципів та правил медіації, насамперед, добровільності медіації, самовизначення сторін медіації та нейтральності медіатора.* Не може бути справедливого рішення спору, якщо медіатор не забезпечив рівності сторін медіації, чинив на них тиск. Справедливість буде досягнута, якщо всі учасники медіації будуть дотримуватися «правил гри». Саме з цією метою принципи та порядок медіації визначаються у законодавстві, в кодексах етики медіаторів. Зокрема, Європейський кодекс поведінки для медіаторів оперує поняттям чесності процесу (значимо, що у медіаційній англійській літературі терміни “justice” – справедливість та “fairness” – чесність виступають частіше за все як взаємозамінні), що передбачає розуміння сторонами умов та положень договору про проведення медіації, ролі та функцій медіатора, а також зобов'язує медіатора зупинити процедуру медіації у разі, якщо він вважає, що потенційне рішення у спорі є невиконуваним чи незаконним [11]. До процедурної справедливості медіації, на думку Дж. Сталберга, належать гідність і повага, з якими медіатор має ставитися до сторін [12]. Так, Кодекс етики медіатора Національної асоціації медіаторів України передбачає: «Медіатор має поважати людську гідність учасників

медіації та виявляти рівну увагу та доброзичливість до сторін медіації» [13].

Дотримання принципів медіації як запорука справедливості медіації корелює з дотриманням процесуальних норм як запоруки справедливого судочинства. Хоча не можна стверджувати, що у разі судового розгляду чи медіації одного й того самого спору буде досягнута однакова справедливість, адже принципи та правила медіації відрізняються від процесуальних норм судочинства (Дж. Сталберг, М. Гіман та Л. Лове розрізняють юридичну та медіаційну справедливість), адже медіаційна угода може бути справедливою відповідно до принципів медіації та відображати дійсні потреби, інтереси та бажання сторін, але й водночас несправедливою за чинними матеріальними та процесуальними нормами, наприклад, якщо положення медіаційної угоди не відповідають законним інтересам сторін і, найімовірніше, відповідно до законодавства рішення у спорі було б іншим. Та, навпаки, судові рішення може сприйматися несправедливим з позиції однієї чи обох сторін спору. При цьому зауважимо, що медіаційна угода може прямо чи опосередковано зачіпати інтереси й третіх осіб, які, своєю чергою, можуть сприймати таку угоду справедливою чи несправедливою (окремі автори вважають, що медіатор зобов'язаний втрутитися у процес медіації, якщо він вважає, що медіаційна угода не враховує інтересів третіх осіб [14]. Також відчуття «справедливості» чи «несправедливості» медіаційної угоди базується й на нормах моралі.

2. *Сприйняття справедливості у медіації сторонами спору, що виступає вельми дискусійним критерієм, адже таке сприйняття індивідуальне.* Справедливість як «краса в очах того, хто дивиться». Тим не менш деякі дослідники вважають таке сприйняття основним мірилом справедливості медіації, таким, що відображає персональні вподобання сторін. Тобто справедливою процедурою та справедливими результатами медіації є такі, які справедливими вважаються сторонами медіації. Водночас сприйняття справедливості медіатором та сторонами медіації може відрізнятися [14]. Здебільшого медіатори надають перевагу сприйняттю справедливості сторонами спору, а не власному, що витікає з принципів медіації, які вимагають від медіатора дотримуватися нейтральності та безсторонності, поважаючи принцип самовизначення сторін медіації.

Найімовірніше, сторони спору вважатимуть медіацію справедливою, якщо: 1) вони змогли вільно висловитися впродовж медіаційної процедури; 2) вони були уважно вислухані медіатором; 3) медіатор ставився до них із гідністю та повагою; 4) медіатор забезпечив принцип рівності сторін [15]. При цьому О. Шапіра зауважує, що процедурна справедливість медіації може походити як зі сприйняття сторонами спору, так і з дотримання принципів, правил медіації. При цьому сприйняття процедурної справедливості та формальної процедурної справедливості може не збігатися, наприклад, коли сторона спору вважає, що медіатор порушив певну норму та, незважаючи на те, чи дійсно норма була порушена, все одно сприй-

матиме медіацію як несправедливу [16]. Таким чином, медіація може бути формально справедливою щодо правил її проведення і водночас може вважатися несправедливою стороною (сторонами) спору. Крім того, дослідники медіації зауважують, що більш активна сторона спору схильна вважати медіаційну процедуру справедливою, тому що повністю висловилася, а пасивна сторона (чи яка брала участь у медіації через представників) – навпаки.

Сприйняття суспільством медіації як процедури, яка потенційно забезпечує доступ до справедливості, однозначно сприятиме ширшому застосуванню такого методу вирішення спорів, саме тому нормативне регулювання медіації спрямоване на дотримання якості та принципів медіації. Конфіденційність медіації, звісно, не сприяє формуванню об'єктивної суспільної думки, яка здебільшого підживлюється досвідом та сприйняттям осіб, що брали участь у медіації. Суспільство може оцінювати справедливість медіації з огляду на зміст медіаційних угод – результати медіації – та їх вплив на третіх сторін, довкілля чи громадське здоров'я, але загалом таке сприйняття надто загальне та не піддається раціональному аналізу.

Як вже було сказано вище, справедливість у медіації може бути забезпечена шляхом дотримання принципів медіації, і особливої ваги в цьому аспекті набуває принцип нейтральності медіатора, тому наголосимо на тих його складниках, які безпосередньо пов'язані зі справедливістю процедури та результатів медіації. Пропонуємо виходити з того, що сторони спору не можуть бути повноцінно рівними у своїх можливостях захистити та представити свої інтереси в процесі медіації, і завдання медіатора полягає в тому, щоб, залишаючись нейтральним та неупередженим, забезпечити баланс можливостей сторін. Адже, будучи формально нейтральним стосовно двох нерівних сторін, медіатор не буде діяти справедливо. Саме тому етичні норми та правила медіації часто пропонують медіаторам певні орієнтири, наприклад, Модельні стандарти практики медіаторів (США) передбачають: «Якщо сторона спору має труднощі у розумінні процесу, змісту та варіантів вирішення спору, чи труднощі в участі в медіації, медіатор має оцінити такі обставини та можливі зміни у порядку медіації, які нададуть стороні змогу розуміти процедуру та брати участь в медіації, реалізувати принцип самовизначення» [17]. При цьому можливі диференціації правового положення сторін у межах встановленої процедури, як правило, не виходять за рамки природного розподілу ролей. Наприклад, якщо в цивільному процесі рівність передбачає, що «учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом», то в кримінальному процесі – право не давати пояснень. Водночас формальну рівність перед судом часто важко забезпечити через фактичну нерівність сторін (майнову, соціальну тощо). У такому разі «слабкій» стороні процесу надаються різні преференції з метою забезпечення рівних можливостей у процесі.

Наступним дискусійним аспектом є такий: чи можна за умови дотримання процедурної справедливості медіації говорити про презумпцію справедливості медіаційної угоди та хто має оцінювати таку справедливість (сторони, медіатори, суд)? Дійсно, добровільно укладаючи медіаційну угоду та реалізуючи принцип самовизначення, за умови дотримання медіатором принципів нейтральності, норм та правил медіації, можна говорити, що сторони, керуючись нормами моралі, звичаями, традиціями, а також нормами права, досягли справедливого в їх розумінні та сприйнятті рішення та захистили свої права та інтереси. Дж. Сталберг розглядає медіацію як систему дійсної процедурної справедливості, і будь-який результат медіації, погоджений сторонами, може вважатися справедливим [12]. Водночас вважаємо, що медіаційна угода має не порушувати інтересів третіх осіб, бути здатною до виконання та законною (хоча останнє саме по собі є дискусійним).

З одного боку, саме медіатор має попередити сторони про те, що передбачувана угода не може бути виконана, суперечить нормам права, зачіпає інтереси третіх осіб чи є значно несправедливою для однієї зі сторін спору. Саме такі обов'язки на медіатора, наприклад, покладають Етичні стандарти медіаторів штату Джорджія, що дають нам змогу визначити критерії справедливості медіаційної угоди [19]. Також діяти висновку про несправедливість медіаційної угоди може суд, якщо законодавством певної держави передбачено затвердження таких правочинів у судовому порядку.

Дж. Гимон та Л. Лове, своєю чергою, виділяють такі критерії справедливості результату медіації: 1) відповідне сприйняття сторонами медіації; 2) поновлення балансу та гармонії в їх стосунках; 3) підвищення вірогідності взаєморозуміння та кращих взаємовідносин сторін; 4) отримання результату, максимально наближеного до їхніх очікувань; 5) економія часу, витрат та моральних сил; 6) ознаки покращення спілкування та гармонія у громадах (серед сусідів, підприємців, співробітників тощо); 7) запровадження соціального прецеденту кращої організації взаємовідносин [18].

Дж. Сталберг, своєю чергою, відштовхується від зворотного – критеріїв несправедливості результату медіації: 1) хоча б одна сторона прийняла рішення недобровільно; 2) одна зі сторін відмовляється від свого природного права, яке суспільство вважає невід'ємним; 3) положення угоди суперечать національному законодавству; 4) положення угоди порушують чи заперечують людську гідність; 5) сторони погоджуються на певні умови, незважаючи на повноцінну обізнаність у можливих альтернативах; 6) положення угоди суперечать базовим цінностям у сприйнятті суспільства. Вказане дало змогу Дж. Сталбергу сформулювати критерії справедливості результату медіації, які витікають із критеріїв несправедливості: 1) добровільність; 2) невідчуження інтересів; 3) гласність результату; 4) гідність та повага; 5) інформоване прийняття рішення; 6) терпимість до конфлікуючих фундаментальних цінностей [12].

Забезпечення справедливості у медіації важливе не тільки для сторін спору, а й для існування соціального та правового інституту медіації взагалі, адже суспільство повинно мати довіру до медіаторів та медіації, тільки тоді такий метод вирішення спорів стане затребуваним та буде дійсною альтернативою державному судочинству.

По-перше, варто виходити з того, що участь у медіації здебільшого добровільна (навіть запровадження обов'язкової медіації у певних державах як умови подання позову до державного суду не означає обов'язку сторін укласти медіаційну угоду), тому медіаційна процедура має базуватись на прозорих та зрозумілих правилах, дотримання яких може у сприйнятті потенційних учасників медіації призвести до отримання справедливого рішення у спорі. У протилежному разі важко говорити про затребуваність медіації суспільством, тому що люди навряд чи погодяться брати участь у процедурі, яка може обмежити їх права, не захистити законні інтереси та свободи. Саме тому О. Шапіра стверджує, що медіаційні правила та норми, які унеможливають укладення сторонами несправедливої медіаційної угоди, такої, що може призвести до браку довіри суспільства до медіації, є виправданими (крім того, сторони вільні в укладанні будь-якої угоди поза медіаційною процедурою) [16].

Завдання із попередження укладання несправедливих медіаційних угод частково покладається також і на медіаторів, які мають забезпечити добросовісність та чесність медіаційної процедури і в такий спосіб зберегти репутацію медіації в очах суспільства. Як вже наголошувалося у нашому дослідженні, кодекси етики медіатора здебільшого зобов'язують медіатора втрутитися у процес медіації та попередити сторони про можливі негативні аспекти процедури чи положень медіаційної угоди, а також зупинити процедуру медіації. Зокрема, Європейський кодекс поведінки медіатора передбачає у п. 3.2, що медіатор, «вважаючи це доцільним, може, проінформувавши сторони, зупинити процедуру медіації у разі, якщо вважає з урахуванням обставин та власної компетенції, що передбачувана угода є незаконною та не виконуваною» [11]. Кодекс етики медіатора Національної асоціації медіаторів України містить подібне загальне положення: «Медіатор має право відмовитись від проведення медіації на будь-якій її стадії у разі <...> недобросовісної поведінки сторони медіації <...> явної незаконності дій та домовленостей сторін медіації» [13]. Стандарти та етичні норми онлайн-медіації штату Небраска прямо передбачають, що «медіатор не має допускати підписання незаконної угоди» [20]. Ми погоджуємося з О. Шапіра, який вважає, що кодекси етики медіатора мають передбачати обов'язок, а не право медіатора зупинити процедуру медіації у тих випадках, коли зміст медіаційної угоди є несправедливим та тим самим загрожує репутації інституту медіації: «Медіатори мають обов'язок перед своєю професією забезпечити, що медіація не тільки відповідає інтересам сторін, але й знайти більш чесний, ефективний,

сталий та мудрий результат порівняно з іншими методами вирішення спорів» [21, с. 513].

З огляду на вищенаведене ми можемо дійти висновку, що справедливість є базисною категорією медіації, адже такий метод вирішення спорів життєздатний виключно у разі забезпечення справедливого рішення спору, а завданням медіаторської спільноти, законодавця та суспільства загалом є запровадження та практичне застосування таких правил, норм медіаційної процедури, які унеможливають несправедливість процедури та результату медіації. Хоча поняття справедливості завжди індивідуальне для

сторін спору, відкидати моральні устої та традиції суспільства не можна, і тільки тоді можна буде говорити про утвердження справедливості та верховенства права завдяки медіації, коли ідеї соціальної справедливості, свободи, рівності, норми моралі, традиції та звичаї, легітимовані суспільством, знайдуть своє відображення в медіаційних угодах. З огляду на вищевикладене вважаємо, що положення п. 4 ст. 12 Проекту Закону України «Про медіацію» мають бути уточнені стосовно права медіатора зупинити процедуру медіації в разі очевидної несправедливості передбачуваної медіаційної угоди.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Резолюція «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>.
2. Михайловская И.Б. Суды и судьи: независимость и управляемость. М., 2008. 64 с.
3. Кашников Б.Н. Либеральные теории справедливости и политическая практика России. Великий Новгород, 2004. 260 с.
4. Пресняков М.В. Стандарты справедливого правосудия: проблемы формы и содержания. Журнал российского права. 2016. № 2 (230). С. 144–150.
5. Ролз Дж. Теория справедливости. URL: <http://kant.narod.ru/rawls.htm>.
6. Юй Ишэн. Юридическая истина в определении сущности предмета доказывания. Lex russica. 2014. № 1. С. 58–66.
7. Грень Н.М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 250 с.
8. Нерсесянц В.С. Философия права Гегеля. М.: Юристъ, 1998. 350 с.
9. Хазанова М.А. Справедливость в медиации. Правосудие. Медиация. Социальная справедливость. Сб. материалов научно-практической конференции (10 ноября 2016 г., Москва) / Отв. ред. О.П. Вечерина. М.: ФГБУ «ФИМ», 2016. 168 с.
10. Ясиновський І.Г. Історичний аспект розвитку інституту медіації та сучасні тенденції його розвитку. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 10-2(1). С. 31–33. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_10-2\(1\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_10-2(1)_11).
11. European Code of Conduct for Mediators. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf.
12. Stulberg J.P., Mediation and Justice: What Standards Govern? Cardozo Journal on Dispute Resolution. 2005. Vol. 6. Ohio State Public Law Working Paper No. 37. URL: <https://cardozo.jcr.com/vol6no2/CAC206.pdf>.
13. Кодекс етики медіатора Національної асоціації медіаторів України, затверджений рішенням Загальних зборів ГО «Національна асоціація медіаторів України» від 7 грудня 2017 р., протокол № 1. URL: <http://namu.com.ua/ua/info/mediators/ethical-code/>.
14. Joan Dworkin & William London, What Is a Fair Agreement? MEDIATION Q 7. 3, 5 (1989). URL: <https://doi.org/10.1002/crq.3900070103>.
15. Nancy A. Welsh, Disputants' Decision Control in Court-Connected Mediation: A Hollow Promise Without Procedural Justice, 2002 J. DISP. RESOL. 179 (2002). URL: <https://scholarship.law.missouri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1411&context=jdr>.
16. Shapira O. Conceptions and Perceptions of Fairness in Mediation / S. Tex. L. Rev. 2012. T. 54. URL: http://web2.ono.ac.il/Law_Publishes/files/Shapira_Fairness.pdf.
17. Model standards of conduct for mediators. URL: https://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/2011_build/dispute_resolution/model_standards_conduct_april2007.pdf.
18. Jonathan M. Hyman and Lela P Love. If Portia Were a Mediator: An Inquiry into Justice in Mediation. Clinical Law Review. 2002. № 9. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/clinic9&div=10&id=&page=>
19. Ethical standards for mediators § IV, at 30 (Ga. Comm'n on Dispute Resolution 2012). URL: <http://www.godr.org/files/APPENDIX%20C,%20CHAP%201,%2006-1-2012.pdf>.
20. Manual of standards & ethics for odr-approved mediation ctr. Mediators, directors & staff § III.E.3, at 8 (Neb. Office of Dispute Resolution 2001). URL: <http://www.supremecourt.ne.gov/5553/statutes-rules-policies-and-standards>.
21. What's Fair: Ethics for Negotiators By Carrie Menkel-Meadow (Editor) and Michael Wheeler (Editor) San Francisco, California: Jossey-Bass, 2004. 592 с.